

SAJTÓ – HÁBORÚ – ÉRTELMEZÉSEK

„Az öncenzúra, jóllehet sokat hadakoztam ellene önmagamban, mégiscsak jobb volt. Jobb, mint az elnök cenzúrája. Az öncenzúra szűrőjén át- meg átengedett itt-ott valamicskét a szerző; amit nem írt le, hát sejtetni mert, a sorok között hagyta; az a „tanács”, amely arra hivatott, hogy a kézirat tartalmát jóváhagyja, mindent kigyomlál a sorok közül, sőt a sorokat, a mondatokat is összetörte, mint az a bizonyos elefánt a porcelánfigurákat a kirakatban.”

(Németh István: Elefánt a kirakatban. Magyar Szó, 1999. június 10., 4.)

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Egy adott társadalomban a nyelvhasználat és a társadalom, a nyelvi és a társadalmi struktúra közötti kölcsönös kapcsolat sajátos területe a nyelvhasználat politikai indítékú és célzatú befolyásolása, irányítása, szabályozása. A nyelvpolitikának ez a megnyilvánulása különleges módon jut kifejezésre a kisebbségi közösségek nyelvhasználatában, azon belül is a médiában, hiszen mind az egyénre, mind pedig egy-egy kisebb-nagyobb közösségre döntő hatású a tömegtájékoztatás szerepe különösen olyan gazdasági, társadalmi és politikai események sodrában, amelyek e közösségek tagjait elsősorban a biztonság érzésétől fosztják meg. Hogy mennyire fontos a mindenkori hatalom számára a kisebbségek nyelvhasználatban is kifejezett véleményalkotása, azt jól példázza az a küzdelem, amely a jugoszláviai Vajdaságban egyebek között a kisebbségi magyar média és az alapítói jogokkal rendelkező hatalmi struktúra között napjainkban is folyt, nyomást gyakorolva a vajdasági magyarság egyetlen napilapja, a Magyar Szó minden önállósulási és függetlenedési törekvésével szemben.

Nálunk a Vajdaságban a kisebbségi magyar sajtó, a rádió és a televízió a nyolcvanas évek második felében talált hangjára és olvasójára, illetve hallgatójára és nézőjére, azaz önmagára, amikor az előző időszak pártállami frázisokkal teletűzdelt írásai, riportjai, híradói után a demokrácia erősödésében bízva igyekezett mind jobban függetleníteni magát a hatalomtól. A korábbi gyakorlattal ellentétben, amikor „a sajtó, a nyilvánosság, az értelmiségi szerepvállalások és kibontakozási lehetőségek sokszoros korlátozottsága búvik meg a „demokratikusnak” tetsző, nemzetiségekkel kapcsolatos kedvezésre beállított intézményrendszerben, kirakatjellegűvé maszatolódik az értelmiség helyzete és a nemzetiségi kultúra képviselete, a tradíciók megőrzésének terü-

lete” – mondja Gergely András. Ám e hang erősödése – épp az említett okok miatt – mindjobban szembekerült a hivatalos szerb tájékoztatási politikával, amely mindent megtett azért, hogy végrehajtó szervei útján (az alapítói jogokra hivatkozva) és a nyomásgyakorlás egyéb eszközeivel (finanszírozás, szerkesztőbizottságok és főszerkesztők leváltása, illetve újak kinevezése stb.) visszaszerezze elvesztett befolyását elsősorban az írott sajtó fölött.

E cél végrehajtását a vajdasági magyarság úgy élte meg, hogy a hatalom mindent megtesz azért, hogy elsorvassza a Magyar Szót, a vajdasági magyarság egyetlen napilapját. A lap következetes szerkesztéspolitikája, a hatalommal szembeni kritikus állásfoglalása a fejlécében megfogalmazott szándékban is tükröződött, hogy „a demokratikus közvélemény napilapja” kíván lenni. E küzdelmét még közvetlenül a NATO-bombázások kitörése előtt is folytatta, s kilencnapos sztrájkja után 1999. március 21-én a vasárnapi, ünnepi szám fehér, üres címdallal jelent meg így tiltakozva „a Magyar Szóban uralkodó áldatlan állapotok, az egyetlen vajdasági magyar napilapnak a hatalom általi elsorvasztása, az ott dolgozó újságírók folyamatos megalázása, sok hónapos munkabérének elmaradása miatt”.

CÉLKITŰZÉS

Dolgozatom célja tehát annak a politikai nyelvhasználatnak a vizsgálata, amely a Magyar Szó írásaiban jutott kifejezésre egy viszonylag rövid időszakban, amikor erre a napilapra nemcsak a háborús sajtótörvény, a szerb és magyar nyelvű, hivatalos tömegtájékoztatás nyelvhasználata, hanem az ún. „NATO-kisebbség” létéből fakadó öncenzúra is ránehezedett. A NATO-bombázások csaknem nyolcvan napja alatt a Magyar Szó ugyanis a hírgyűnökségi jelentések változtatás nélküli közlésén kívül igyekezett a politikai nyelvhasználat finom eszközeivel, többnyire az alig észrevehető (de a sajtótörvény rendelkezéseivel sem támadható), a be nem avatottak számára észrevétlen megoldásokkal is a körülményekhez képest hitelesen tájékoztatni.

TÖMEGTÁJÉKOZTATÁS A HÁBORÚS CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN

A vizsgált időszak kezdete tehát egybeesik a bombázások megindulásával, amikor erre a lapra is az a nehéz feladat hárult, amelyet a szerb kormány rótt ki az ország valamennyi médiájára: „a médiumok kötelesek a legnagyobb mértékben hozzájárulni a patriotizmus fokozásához és az ország védelméhez.” Ezt a közvetlen háborús veszély bevezetésével párhuzamosan kiadott kormányrendelet a következőképpen pontosítja: „A tájékoztatási szervek és szervezetek tevékenységüket a hazai és külföldi közvélemény idejekorán történő szüntelen és tárgyilagos tájékoztatására irányítják az ország céljairól és érdekeiről az itt uralkodó időszerű helyzetben, hogy minél nagyobb propagandahatást érjenek el, de különösen megelőző intézkedés céljából az álhírek terjesztésének megakadályozására”. A rendelet kiadásával egy időben, azaz a nap folyamára várt légitámadásokat megelőzően a belgrádi rendőrség bezáratta Jugoszlávia legfőbb független rádióállomását, a B-92 Rádiót, és letartóztatta annak főszerkesztőjét is.

Mindezek az intézkedések (különösen a kisebbségek körében) tovább rombolták a szerb hivatalos tájékoztatási politika és a hatalom tekintélyét, amely a vajdasági és kosovói autonómia felszámolása után a mélypontra süllyedt, s

a horvátországi és boszniai háború idején csak tovább csökkent. Hiszen akkor is a magyar kisebbség nagy része nyelvében, kultúrájában, egzisztenciájában érezte veszélyeztetve magát.

Vizsgálódásainkat érdemes annak a rövid közleménynek az idézésével kezdeni, amely 1999. március 25-én, azaz a bombázások másnapján jelent meg a Magyar Szóban, s amelynek tanúsága szerint a lap szerkesztősége, a sorok között is olvasni jól tudónak tartja olvasótáborát. Íme a nekik szánt rövid szerkesztőségi tájékoztatás: „Abból az okból, amiért kimaradt vezércikkünk is, nem közölhetjük – sok egyéb híryanagyunk mellett – washingtoni tudósítónk jelentését sem. Olvasóink megértését kérjük.” Még mindig e lapnál maradva nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a háborús rendelkezések meghozása után, hamarosan minden kommentár nélkül lekerült „a demokratikus közvélemény napilapja” alcím a fejlécről, hogy azután a bombázások végéig annak helyén a „rendkívüli kiadás” jelzés álljon. Olyan finom utalások ezek, amelyekből az újságolvasók következtetéseket tudtak levonni, miközben húségek maradtak napilapjukhoz.

Sok minden kiderült a címekből is, vagy azáltal, hogy „mindent elmondtak” (*Sötétbe borult az ország, Átadták az amerikai katonákat, Grafitbombák az áramelosztókra, Szabadkán két órán át lesz áram, Nagyobb rombolás, mint a második világháborúban, Elsőbbséget élvez a Vízművek, Előnyben a vízellátás és az állattenyésztés, Szemétszállítás kéthetenként, Clinton: A légingsapások folytatódnak, Amerikai–oroszmegállapodástervezet?, A NATO folytatja a villanyenergiarendszer támadását, Milošević tárgyalási elvei stb.*), vagy hogy fatikus nyelvi funkciójukból kifolyólag szinte semmit, hiszen ez utóbbiak inkább csak sejtetik a burkolt megfogalmazást, és legtöbbjük látszólag nincs közvetlen kapcsolatban a háborús eseményekkel (*Elefánt a kirakatban, Május elsejei álmok, Majális disznótorral, Kukac Péter aeroplánja, Egy metaforára, Folyik stb.*), de jelentéssel bír az is, hogy a lapot a hírügynökségi közlemények uralják (többnyire a Beta, az AP, az AFP, az ITAR-TASZSZ, a Tanjug, a Reuters és az MTI). Ebben az időszakban a legtöbb írás az újdéki hidakról jelent meg. Így lett a hidak lerombolása a vajdasági magyar sajtóban jellegzetes apropó arra, hogy burkolt formában megjelenjenek azok a nézetek is, amelyek a hivatalos médiától eltérően értelmezik a NATO-támadást.

Végül ide kívánczik Dudás Károly író-lapszerkesztőnek egyik időszerű vallomásrészlete is a 7 Naphól, amelyben azt próbálja megmagyarázni, hogy saját háborús élményei helyett miért Babits Mihályt, Weöres Sándort meg Ivo Andrićot „beszéli” vezércikkeiben: „lenne miről írnom . . . Am hadiállapot van, ez az állapot pedig nem tűri a másként írást és a másként gondolkodást, a csordaszellemtől való bármilyen eltérést. Az ilyen írásnak, az ilyen háborús naplónak pedig mi értelme? Ha írok is tehát, legfeljebb a fiókom számára . . . Akkor hát jöjjenek inkább a régi nagyok, s az, ahogyan ők látták a háborút. Mondják el ők, amit én itt és most nem mondhatok”.

Ezzel szemben a szerbiai média (a háború kitörése óta csak Montenegróban beszélhettünk független tömegtájékoztatásról) a háborús propagandát támogatta, amely a politikai hírekben volt a legszembevetőbb. Ha például azt hallottuk, hogy a szerb légvédelem több NATO-gépet lőtt le, de a roncsokat még keresik, biztosra vehettük, hogy a repülők maradványait sohasem találják meg. Mint ahogy az is természetes volt, hogy a jugoszláv és a szerb vezetésre

nézve nem éppen hízelgő információk szinte mindig kimaradtak a hírekből. Ezekben a híradásokban a világ legjelentősebb államai és szervezetei vezetőinek jellemzésére a „ganéj”, a „szemét”, a „söpredék”, a „gyilkos féreg” és a „fasiszta gazember” kifejezés állandónak és kötelezőnek számított. Mindezt nehezen tudta magáévá tenni az a kis közösség, amelyben már nagyon régóta semmilyen hitele sem volt a hivatalos tömegtájékoztatási eszközöknek.

Ezek ugyanis mind a boszniai, mind pedig a NATO-bombázások után bizonyítottan látták, hogy a szerbeknek „Clinton és Amerika az első számú és legveszélyesebb ellensége”. A média ezért a légi intervencióban Amerika és a nyugati civilizáció „erkölcsi és történelmi hanyatlását” látta, amely „új világrendjét” is „a politikai bűnözésre és az államilag félmjelzett hazudozásra” alapozza. A NATO-beavatkozás képében Jugoszláviában bekövetkezett – a hivatalos média szavaival – „amerikai agresszió” voltaképpen „Amerikának Európa ellen vívott első háborúja”, mert a szerbek elleni háború – történelmi kimenetelében – óhatatlanul „Európa, sőt az egész világ elleni háborúvá fajul”. A nyugat bűnét csak tetőzi, hogy már évek óta „a siptár bandák terrorista tevékenységéről” és a szerb nép „kosovói tragédiájáról” „nácista, goebbelsi módon” hazudik.

Amíg azonban a korábbi években a független média viszonylag szabadabban, azaz másképpen is láttathatta „a szerb nemzet szabadságának és jogainak értelmes és tisztességes védelmét”, addig az 1996 őszén meghozott tájékoztatói törvény már szinte teljesen ellehetetlenítette, a közvetlen háborús veszély kihirdetésével egyidejűleg meghozott rendelkezések pedig lehetetlenné is tették ezek „másképp gondolkását”, ami csak „az emberi és nemzeti tragédiát defetizmussal mocskolná”. A szerb hivatalos média úgy ítélte meg, hogy a szerbek az elmúlt években, de különösen a háborús napokban „példátlan genocídiumnak az áldozatai”. Ehhez fogható genocídium csak két nemzetet ért a múltban: a zsidót és az örményt.

NYELVI MEGNYILATKOZÁSOK MINT A „HAZAFIASSÁG FOKMÉRŐI”

Gyakran hangoztatott nézet, hogy a nyelv mindent és mindenkit kiszolgál, vele lehet élni és visszaélni is. A „nyelv eszköze a félrevezetésnek, a manipulálásnak, a hazugságnak is, szándékos vagy szándéktalan kétértelműségeivel forrása a félreértésnek” (Péntek 1988: 91). A bombázások idején a „hazaárulásért kiróható büntetés” súlya miatt a politikai nyelvhasználat gyakran élt a „szándékos kétértelműség” alkalmazásával. Az elhallgatás, a csúsztatás és az eufémizmus „komplex jelenségével” „a hazafiasság zentai fokmérőiről” kibontakozott sajtóvitában találkozhattunk. Ennek elindítója az a háborús helyzetrel kapcsolatos nyilatkozat volt, amelyet 1999. március 29-én, légiriadó alatt szavazattöbbséggel fogadott el a zentai képviselő-testület (közgyűlés).

A magyar többségű önkormányzat rövid nyilatkozatában elítélte ugyan a NATO Jugoszlávia elleni támadását, de nem támogatta a szocialistáknak, azaz a kormánypártiaknak erre a nyilatkozatjavaslatra tett kiegészítő indítványát. A többség, a kizárólag magyar nemzetiségű tanácsnokok, számára elfogadhatatlan szöveg így hangzott: „A zentai tanácsnokok a közösség lakosságának akaratát kifejezve a legerélyesebben elítélik a NATO országunk elleni agresszióját. Ez a gáztett szuverén országunk, az ENSZ egyik alapítója ellen el-

borult agyú monstrumok és fasiszták műve. Ezért feltétel nélküli támogatásunkról biztosítjuk az állami szerveket, amelyek nem engedik meg az agresszornak, hogy elvegye szabadságunkat és függetlenségünket. Hadseregünk és biztonsági szerveink mögött állunk, és minden lehető segítséget megadunk nekik.” A leszavazott tanácsnokok (két szerb és két magyar nemzetiségű) elhagyták az ülést, s a Magyar Szó, majd pedig a 7 Nap hasábjain tiltakoztak amiatt, hogy a zentai képviselő-testület „nem volt hajlandó elítélni a NATO hatalmas károkat okozó bombázásait (és még ilyen körülmények között sem támogatni az állami szervek munkáját)”. A tiltakozók szerint „ez egyedülálló cselekedet ebben az országban, ami önmagát minősíti”, s „a legenyhébben fogalmazva” nem nevezhető „hazafias viselkedésnek”. A sajtóban elhangzott vádakra a zentai polgármester és a végrehajtó bizottság elnöke reagált, kifejtette, hogy „nem a községi képviselő-testület dolga történelmi értéktételeket hozni, nem a mi dolgunk minősíteni, és igazságot tenni. Egyébként maga a jugoszláv elnök is azt mondta a NATO-akciót megelőző tévébeszédében, hogy mindenki úgy teljesíti a legjobban hazafias kötelességét, ha továbbra is rendszeresen végzi a dolgát, mi pedig ezt tesszük. Zenta lakossága bízik abban, hogy városunkat nem fogják bombázni, de azt kiprovokálni sem szeretné olyan kijelentésekkel, melyek kultúránktól és keresztényi neveltetésünktől is idegenek”.

TUDATOS ZAVARKELTÉS A „CSATORNÁBAN”

A következőkben a Magyar Szó „rendkívüli kiadása” cikkeinek egy-egy részletével szeretném szemléltetni a közlés alaphelyzetének, illetőleg a jelentésükkel központi szerepet játszó alapelemeknek, a szavaknak, az elemi jelentéseknek a fontosságát a cenzúra „kijátszásában”. Ez az a helyzet, amikor a közlő szándékosan igyekszik zavart kelteni a „kommunikációs csatornában” abban bízva, hogy akinek szánja, az így is dekódolni tudja a neki szánt, elhomályosított üzenetet.

1. Minden aktuális közlésben két alapvető kapcsolatforma érvényesül: az egyik a kommunikációban álló személyeket köti össze, a másik a nyelv által a közöttük és a valóság között teremt meg az érintkezést. A kommunikációs kapcsolat zavaraiiban a kettő egyszerre van jelen, s az egyiknek a meglazulása vagy ferdülése szükségképpen maga után vonja a másikat is – tudjuk Szende Tamás A szó válsága (Gondolat, Budapest, 1979) című könyvéből.

a) Típusai közül a vizsgált szövegekben a hallgatásra vagy elhallgatásra, valamint a dimenzióeltolás vagy dimenzióváltás használatára találtam példákat. Az alábbiakban a hallgatás vagy elhallgatás olyan „tabukra” vonatkozik, amelyek a cikkíró egzisztenciális szféráját érintik oly módon, hogy „kisebbségbe szorult álláspontját” kénytelen elhallgatni, vagyis „részleges elhallgatásról” bizonyos témák – ahogy ezt már a „tabu” szóval is jelöltem – elhallgatásáról beszélhetünk. Két példa esetében ezeket írásjel („. . .”) is jelöli.

„Ma már ez fényűzésnek tűnne, pedig hát az egykor igen fontos útvonal itt van tőlünk nem messze, és érvényes meghívásunk is akad, illetve kedvünk is lenne hozzá, ha ilyen »kiszállásra« volna üzemanyag, csak hát . . .” (Cs. Simon,

1999. május 30., 16.) Itt a hallgatás abban nyilvánul meg, hogy kimondja az okozatot, de elhallgatja az okot.

„. . . valamennyi nyugat-európai országban szavatoltak az emberi, a polgári jogok, a munka meg van fizetve, valamint működik a jog- és az államrend, és az egyaránt vonatkozik mindenkire. Ami valóság, az valóság – nem szólam . . .” (Stanyó Tóth, 1999. május 19., 5.) A „nem szólam” utáni elhallgatás már magától kínálja a „mint itt” folytatást.

„A fiatalember ugyanis azt mondta, ha megvárják, míg befejezi a munkáját, velük megy, ha meg nem, akkor visszautasítja a behívót. Ha török, ha szakad, el kell végeznie a munkát, mert édesanyja idős, öccse pedig Kosovóban van. És megvárták.” (g. k. cs., 1999. május 2., 6.) A cikkíró higgadt tényközléssel írja le a „bevonultatást”, és bár mindenki tudja ennek következményeit, arról mélyen hallgat.

b) A dimenzióeltolás vagy dimenzióváltás ún. asszociációs dimenzióeltolásos esetével is találkoztam, amely nem más, mint a felhasznált szavak célzatos kiválasztása. Így a szabadon maradt területek olyan „figyelmen kívül maradt részjelentéseket” tartalmaznak, amelyek – felidézésével a kérdéses kijelentés említése révén a kontextusban – egy asszociációval kiegészítik a közlemény éppen aktuális részét; de a mások szavaival való kifejezés is közkedvelt forma, amikor valaki a saját tényállását egy másik ember tényállásának a közlése mögé vagy annak ironikus közlésébe „bújtatja”.

„. . . a gyerekek, akik iskola és tanulás helyett akár éjfélig is az utcán játszhatnak »hazafias és ellenséges csapatokba« verődve, elemes lámpákkal adva fényjeleket egymásnak, és velőt rázó üdviválgással ünnepelve a »győzelmet«” (Nagy, 1999. június 2., 4.). A hivatalos média a már több mint két hónapja tartó bombázás után a kormány és az ország „kitartását”, az „ellenséggel való meg nem egyezését” „győzelemnek” kiáltotta ki.

„Ezért is tudják úgy átérezni a Délvidék, a Vajdaság tragédiáját, csak azt nem értik – és ezt több helyen is hallottam –, miért kell Kosovo miatt Vajdaságnak is bűnhődnie?” (Stanyó Tóth, 1999. május. 16., 2.) A dimenzióeltolás úgy érvényesül, hogy írónk mások szájába adja tényállásra vonatkozó véleményét.

„Újvidék lakosainak túlnyomó része a NATO-t hibáztatja elsősorban. Clintonról, Blairről és Albright-ról öt hete már egyetlen jó szót sem hallani, csak szitok és átok illeti meg a nagy hatalmú politikusokat. [. . .] Az sem vitás azonban, hogy a legutóbbi helyi választásokon ellenzéki kézbe került városban sokan elégedetlenkednek a hazai politikával.” (Csordás, 1999. május 2., 6.) Ez a példa azonban viszont azt illusztrálja, hogy a szerző eltávolodik mindkét tényállástól, s a cenzort cikkének teljes „semlegességéről” biztosítja.

„Másfelől többen figyelmeztettek arra, hogy egy évtizede tart a délszláv térség tragédiája. Ez idő alatt milliók váltak hontalanná, és több mint százez-

ren estek ártatlan áldozatul” (Stanyó Tóth, 1999. június 10., 2.). A tényállás egyértelmű, hiszen amire a cikkíró „figyelmeztették”, azt ő maga is nagyon jól tudja, csak éppen közvetlenül nem akarta kimondani.

2. A következő részletek a jelentésnek az aktuális közlés során történő megváltozását példázzák mint deiktikus elemek, ellipszis, metonímia és metafora.

a) A deiktikus elemek azok az (utaló) elemek, amelyek tetszés szerint illelnek rá hol egyik, hol másik személyre, helyre időpontra vagy tárgyra.

„Végezetül folyik a vízcsap. Ha úgy hagyják. Vagy ha elromlik. Mint az életünk.” (Németh, 1999. június 3., 4.) Nem egyértelmű, hogy az élet „folyik” vagy „elromlik”. Esetünkben csak megszorításokkal beszélhetünk deiktikus elemekről, hiszen azok nem hagyományos utaló elemek.

„Jó munka, nem mondom – gondolok cseppet sem elismerően a kollégákra, akik nem gondolkodni, hanem ismételni tanítanak meg mindenkit, aki cinizmus, kritikával és valóságismerettel nem (eléggé) felvértezve ül neki egy-egy műsornak.” (Mihájlovits, 1999. május 23., 16.) Nem fejt ki, hogy hazai vagy külföldi „kollégákra” gondol-e.

„A lerombolt hidakat könnyen újjá lehet építeni, a tönkretett lelkeket azonban kegyetlenül nehéz.” (Fodor, 1999. április 18., 16.)

„. . . egyszer valakinek felelnie kell mindazért, ami velünk történik, és amiért családok csonkulnak meg és hullanak szét, ha ez már nem is jelent vigaszt az örökké gyászolóknak.” (N. K., 1999. április 17., 3.)

b) Az eufemizmus a metaforának egy formája, amely nem nevezi meg a jeltárgyat, hanem körülírja.

„Az sem igaz többek között – mondta – hogy innen a templomudvarból légvédelmi ágyúk lövik az ellenséges repülőket. [. . .] Bármennyire is hihetetlen azonban, de vannak jól értesültek is. A bombázást megelőző napon ugyanis közölték az iskola környékén lakó polgárokkal, éjszakára hagyják el házukat, mert támadás fog bekövetkezni. Ezt meg is tették, és kiderült, hogy az információ igenis pontos volt. Hogy ez a véletlen műve volt-e, vagy sem, nehéz volna megmondani; tény azonban, hogy a jelzett időpontban bekövetkezett a csapás.” (Hajnal, 1999. május 16., 6.) A szerző nem közvetlenül cáfolja meg az állítást, hanem az események tárgyilagos leírásával, vagyis előrevetíti az okot.

c) A metonimikus képek olyan egyszerű szóképek, amelyekben a sajátos többletjelentés az érintkezésen alapul. A metonímia vagy névátvitel akkor jön létre, ha két fogalom, tárgy élőlény jelentéstartománya valamilyen módon érintkezik egymással.

„Mert túléltek a háborút – nem is egyet. Mert itt maradtunk. Igaz, ha jobban belegondolok, ez utóbbiért inkább kényszerzubbony járna.” (Tóth, 1999. május 19., 6.) Itt a „kényszerzubbony” metonímiája azokra az „őrültekre” utal, akik még „itt maradtak”.

„Akkor már sokkal egyszerűbb, ha kitűzzük a sárga csillagot” (Tóth, 1999. június 9., 6.). A „sárga csillag” a megkülönböztetésre utal.

d) A párhuzammal egy máshol történt esemény elmesélését vonatkoztatjuk az aktuálisra.

„Ennek érdekében [Indonéziában] a diktatúra próbálkozásának visszavérése után le kell számolnia azzal a veszéllyel is, hogy az elégedetlenséget más népcsoportok (elsősorban a lakosság 3,5 százalékát képező, de a gazdasági életben fontos szerepet játszó kínaiak) elleni gyűlölet szításával, pogromok szervezésével, mindenütt az őslakók és a gazdasági lendülettel, az ország egységével járó betelepülők összetűzésével, a mohamedán fundamentalizmus feltörésével vezessék le, és tereljék mellékútra”. (Bálint, 1999. június 6., 2.)

e) Végül következnek Németh István Egy metaforára című glosszája, amelyben az eddigi felsorolt metaforaváltozatok legtöbbször megtaláljuk.

A glossza Konrád György beszédének (kifejezetten egyik bekezdésének: „A politikusok . . . a Nyugat ártatlanságát”) evokációja. Erre maga az író is utal: „ez a többször is leírt kifejezés Konrád György írótlól származik”. Valamint erre utalnak a „Nyugat” és az „ördögábrába bújtatott gonosz” kifejezésekén kívül még olyan fordulatok is, amelyeket szó szerint átvesz a beszéd szövegéből (pl. „kapóra jöhet”, „elvette ártatlanságát”), s az affektív szavak (pl. „ördögábra”) használata is jelzi, hogy nem csupán tárgyilagos „valaki tényállásáról szóló beszámoló” van szó. A mű kettős jelentését sejteti már a cím is (Egy metaforára).

A „Nyugat” térbeli metonímiájának és az „ördögábrába bújtatott gonosz” egytagú metaforának a megfejtése magában a Konrád-szövegben van: a „Nyugat” a NATO, az „ördögábrába bújtatott gonosz” pedig Kis-Jugoszlávia köztársasági elnöke, Slobodan Milošević. A szerző azonban „továbbépíti” a költői képeket: a „Nyugat” mint „Nyugat anya”, „Nyugat mama”, „szülőanya”, az „ördögábrába bújtatott gonosz” oxymoron „ördögörbe bebújtatott harmatlakú csecsemő” ok-okozati metonímiává bővül.

Így az evokáció eszközének választása egyértelműen dimenzióeltolást eredményez, azaz a „szöveg összbenyomás formájában közvetíti a szóhasználatoknak a jelentéstartományokhoz viszonyított elcsúsztatását”. Ezáltal teret kap az ironia, amire nemcsak a dimenzióeltolás, hanem az apró célzások is utalnak. Például: „Vagy tíz éve (?) vajúdik a Nyugat egy kisördög világhozatalával.” Vagy: „Ezért a beszédéért legfeljebb csak Nobel-békedj dukál.”, vagyis azok a „nem nyílt közlések”, azaz a „kijelentések, kérdések vagy akár felszólítások, amelyeket a beszélő nem emel ki a kettősértelműség közegeből”.

3. A kommunikációs folyamat esetünkben „szándékos zavarát” okozhatja tehát a kétértelműség, a kettősértelműség, a félreértés. Mint harmadik csoport egyben összefoglalója tehát az előző kettőnek, hiszen azok valamennyien esz-közi.

a) A félreértés a nyelvi alakzatban elhelyezett közléstartalom „elferdítésével”, egyes esetekben egyszerűen kicserélődésével jön létre.

„. . . Adós fizess! Hát ez meg micsoda? A kolléga be akarja magát csukatni? [. . .] A cikk címe ugyanis nem arra az adósra utal, amelyik nekem az első pillanatra beugrott. Pedig nekem az az adós jut rögvest eszembe, ha ezt a szót emlegetik, az, aki nekünk tartozik. Nekünk: családi pótlékból tengődő gyerekeknek, tanítóknak, nevelőknek, újságíróknak, nyomdászoknak, utcaseprőknek, orvosoknak, nyugdíjasoknak, kéményseprőknek, egyszóval a piacról élőknek, de termelőknek is, akik a piacra termelnek ugyan, de nemigen látják értelmét, ha csak abból kifolyólag nem, hogy a sajtó, a rádió, a tévé folyton-folyvást őket dicséri, a mezőgazdasági termelőket . . .” (Németh, 1999. május 26., 4.). Ebben az esetben szándékolt félreértésről beszélhetünk, melynek célja az, hogy írónk elmondhassa félreértésének okát (rejtett bírálatát az eladósodott állammal szemben).

4. Végül meg kell említenem azokat a zárójeles mondatokat, kifejezéseket, célzásokat, utalásokat is, amelyek az irónia, a satirikus leleplezés eszközei. Sajátos satirikus formák azok a zárójeles mondatok, megjegyzések, amelyek az előző vagy a szövegkörnyezetet képező mondattal alkotnak szerkezeti egységet, s azoknak tulajdonképpen satirikus csattanói. A kritikai tendenciát és a satírai csattanót a zárójel fokozza. Élőbeszédszerű megoldás ez, afféle, mint amikor az elbeszélő megjátszsa, hogy suttogóra fogja a szót, mert olyat kíván mondani, amit nem ajánlatos „mindenkinek” hallani. Tulajdonképpen az al-lúzió sajtáságos, egyáltalán nem rejtett, csak rejtettnek álcázott változata ez.

„A la guerre, comme . . . la guerre! – a háború nyers szelleméből fakadó mondat. Ez Európa legsötétebb zugának hétköznapijaiban a minden kérdésre találóan megfelelő mondat, a mindent megmagyarázó, amire nem lehet (vagy nem ajánlatos) replikázni”, állítja Tadeus von Darkbeer. A zárójelben említett „vagy nem ajánlatos” kifejezés már egyenesebben utal arra az okra, hogy „miért ne replikázzunk”. Valamint tovább bővíti a „nem lehet” jelentéstartományát a „nem szabad” irányába, és kizárja a „nem tudunk” értelmezést.

„Reggel szerencsés starthelyzetből indulok, mert a végállomásnál lakom. Beülök, és szinte páholyból szemlélem a műsort. (A szerencséről jut eszembe egy újabb mondás, ami ebben a helyzetben nem igazán publikus, de megkockáztatom: csak 12 millió embernek adatott meg az a szerencse, hogy ebben az országban éljen. Másoknak nincs ilyen szerencsájük, de megvan mindenük.)” (Tóth, 1999. június 9., 6.)

„[. . .] akik nem gondolkodni, hanem ismételni tanítanak meg mindenkit, aki cinizmussal, kritikával és valóságismerettel nem (eléggé) felvértezve ül neki egy-egy műsornak” (Mihájlovits, 1999. május 23., 16.). Az „eléggé” ebben az esetben a propagandisztikus műsorok megnyilvánulásainak fokát közvetve határozza meg.

„Ami valóság, az valóság – nem szólam.” (Stanyó Tóth, 1999. május 19., 5.) Ez a célzás is a helyi hírműsorok propagandisztikus jegyét hangsúlyozza.

Szinte valamennyi idézett példának sajátja a kettősértelműség. Így valamennyi megértéséhez szükséges a szöveg jelentésének és értelmezésének kétválasztása.

ÖSSZEGEZÉS

A vajdasági magyarság egyetlen napilapja, a Magyar Szó 1999. március 25-étől június 15-ig megjelent valamennyi számát átolvastam, hogy választ találjak arra a kérdésre, hogyan sikerült vagy egyáltalán sikerült-e a lapnak megőriznie korábbi magatartását, valóság szemléletét, megjelenítő és tájékoztató módszereit a háborús cenzúra árnyékában.

Az újságírói kifejezőeszközök számbavételével bőven találtam példát a politikai nyelvhasználat különböző megoldásaira, amelyek legtöbbször minden szándékos kétértelműsége ellenére bizonyára csak azért találhatóak célba, mert „hogy egy kijelentésbe ki mit ért bele, ki mit nem ért bele, ki érti félre vagy nem, az attól is függ, hogy mit akar vagy mit nem akar beleérteni, illetőleg akarja-e félreérteni vagy sem »az ügy érdekében«” – állítja Kiss Jenő Társadalom és nyelvhasználat (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995) című munkájában. Ez azonban semmiképpen sem csökkentette annak az újságírói magatartásnak és szemléletnek a jelentőségét, amely a vizsgált időszakban meghatározta a napilap arculatát, s megőrizte – minden nehézség ellenére – a hiteles tájékoztatás melletti elkötelezettségét úgy, hogy újságírói a legtöbb esetben megtalálták a nyelvhasználatnak azokat az árnyalatait, amelyeknek köszönhetően cikkeik a valóságnak megfelelően tudtak: tájékoztatni és hatni.